

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ ՍԻՐԱՅԻՆ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ. ԱՊՐՎԱԾ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՑ ԴԵՊԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐ *

ՀՏԴ 801.7

DOI: 10.52063/25792652-2025.2.25-249

ԷԼԻԶԱ ՄԵԼԻՔԵԵԿՅԱՆ

Ակադ. Հրանտ Թամրազյանի անվան հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի հայցորդ,

«Հայաստանում Եվրոպական Քոլեջ» հիմնադրամի դասախոս,

Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի դասախոս,

ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն

ellameligbekyan1979@gmail.com

ORCID 0009-0006-9542-0404

Հետազոտությունը նվիրված է Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգության առանցքային խնդրին՝ ապրված իրականության և գեղարվեստական երևակայության փոխհարաբերությանը: Հայ գրականագիտության մեջ երկար ժամանակ բանավեճ է ընթանում աշուղի սիրո բնույթի շուրջ, որը հաճախ բևեռացվում է «իրական, թե՛ հորինված» երկընտրանքի շուրջ: Սակայն նման մոտեցումը պարզունակ է դարձնում աշուղական արվեստի բարդ էությունը:

Հետազոտության նպատակը Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգության մեջ ապրված իրականության և գեղարվեստական երևակայության փոխհարաբերության քննությունն է՝ հիմնավորելով, որ բանաստեղծի սերը ոչ թե զուտ գրական հնարք է, այլ իրական փորձառության գեղարվեստականացման արդյունք:

Այս նպատակին հասնելու համար կիրառվել է համալիր մոտեցում՝ համադրելով համեմատական, գրական-փիլիսոփայական և կառուցվածքային վերլուծության մեթոդները: Հակադրվում են երկու հիմնական տեսակետները, և հիմք ընդունելով Հ. Թումանյանի, Պ. Սևակի և Հ. Բախչինյանի փաստարկները՝ իրականացվում է Սայաթ-Նովայի խաղերի խորքային քննություն:

Համալիր մեթոդների կիրառման արդյունքում առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

- Վերլուծել հայ գրականագիտության մեջ Սայաթ-Նովայի սիրո բնույթի շուրջ առկա երկու հիմնական՝ «իրականի» և «հորինվածի» տեսակետները:

- Զննել սիրո ողբերգականության պատճառները, կենսագրական և ստեղծագործական փոխհարաբերությունները:

- Բացահայտել Սայաթ-Նովայի սիրո փիլիսոփայական և հոգեբանական շերտերն առանցքային խաղերի թեմատիկ վերլուծության միջոցով:

Հետազոտությունը հանգում է այն եզրակացության, որ Սայաթ-Նովայի սերն իրական, ապրված փորձառություն է, ինչը հաստատվում է խաղերի հուզական անկեղծությամբ, կենսագրական ակնարկներով և զգացմունքների խորությամբ: Նրա անհասանելի սերը դարձել է ոչ միայն անմահ պոեզիայի հիմք, այլև կյանքի, արվեստի և նվիրումի մասին խորհրդածությունների շարժիչ ուժ: Պոեզիան, ծնունդ առնելով իրական հիմքից, վերածնվում և համընդհանրանում է աշուղական արվեստի կանոնների միջոցով՝ անձնական տառապանքը վերածելով համամարդկային ապրումի:

* Հոդվածը ներկայացվել է 14.07.2025թ., գրախոսվել՝ 10.08.2025թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.09.2025թ.:

Այսպիսով՝ Սայաթ-Նովայի անհասանելի սերն է դարձել ոչ միայն նրա անմահ պոեզիայի հիմքը, այլև կյանքի, արվեստի և նվիրումի մասին խորհրդածությունների շարժիչ ուժը:

Հիմնաբառեր՝ սեր, քնարերգություն, խաղերի վերլուծություն, աշուղական արվեստ, իրական, երևակայական, զգացմունք, հոգեվիճակ, գեղարվեստականացում:

Ներածություն

Սայաթ-Նովայի պոեզիան մի հսկայական տիեզերք է, որի կենտրոնական առանցքը սերն է: Սակայն նրա ստեղծագործություններում սերը ոչ թե պարզապես զգացմունք է, այլ մի ամբողջական աշխարհայացք, փիլիսոփայական համակարգ՝ իր օրինաչափություններով ու հակասություններով: Նրա սիրային քնարերգությունը բարձրացնում է մի շարք հարցեր, որոնց վերլուծությունը թույլ է տալիս խորամուխ լինել աշուղի հոգևոր աշխարհի խորքերը: Դիտարկենք այդ փիլիսոփայության առանցքային մի քանի դրույթներ:

Պարույր Սևակն իր «Սայաթ-Նովա» մենագրության էջերում Սայաթ-Նովային բնորոշում է որպես «ողբերգականորեն անհույս սիրո երգիչ» մի քանի հիմնական պատճառներով:

Պ. Սևակը նշել է նաև, որ Սայաթ-Նովայի սիրո ողբերգականությունն արտահայտվում է նրա խաղերում առկա երկակիությամբ. մի կողմից սերը ներկայացվում է որպես վսեմ, մարդուն վեհացնող աստվածային զգացմունք, մյուս կողմից՝ որպես անկարելի, հասարակության կառուցվածքի և սոցիալական անհավասարության պատճառով անիրագործելի երազանք: Ահա մի հատված Պ. Սևակի հիմնավորումից. «Սայաթ-Նովայի սերը փոխադարձ էր արդյոք. ահա մի հարց, որի պատասխանից էլ ոչինչ չի փոխվում: Եթե մինչև իսկ փոխադարձ էր, դարձյալ երջանիկ չէր այդ սերը, որովհետև ավելին էր, քան թե նույնիսկ մերժվածությունը: Անհույս էր այդ սերը (Բոլոր սայաթնովագետներն անխտիր Գ. Ախվերդյանից մինչև Զ. Թումանյան և Զ. Թումանյանից մինչև Մ. Հասարայան) միաբերան խոսել են Սայաթ-Նովայի սիրո ողբերգական բնույթի մասին, շեշտել այդ սիրո անհուսությունը: Միայն վերջերս (Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակի օրերին) գտնվեցին մեկ-երկու անձինք, որոնք տարածայնություն մտցրին ընդհանուր համաձայնության մեջ՝ պնդելով ուղիղ հակառակը): Անհույս էր, որովհետև Սայաթ-Նովայի ճակատագրական Յարը մի սովորական կին չէր, այլ վրաց արքայադուստրը, և այն էլ՝ արդեն հարսնացած իշխան Օրբելյանների մեծանուն գերդաստանին:

«Դասակարգային սահմանազատության դարաշրջանում այսպիսի սերը չէր կարող չդառնալ դժբախտության մի բույն, որտեղ մշտական թախտություն պիտի աներ կիզիչ տառապանքը» (Սևակ, 116):

Սայաթ-Նովայի սիրո իրականության շուրջ բանավեճը

Սայաթ-Նովայի սիրո բնույթի շուրջ բանավեճը հիմնականում ձևավորվել է երկու մոտեցումների շուրջ: Առաջինը, որի վառ ներկայացուցիչն է ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանը, հիմնվում է գրական տեքստի ինքնավարության գաղափարի վրա: Սարինյանը, կասկածի տակ դնելով աշուղի սիրո կենսագրական հիմքը (մասնավորապես՝ Աննա իշխանուհու հետ կապված վարկածը), առաջնային է համարում գեղարվեստական երևակայությունը: Այս մոտեցման համաձայն՝ աշուղի ապրումները պետք է դիտարկել ոչ թե որպես փաստ, այլ որպես գրական կերպարի ստեղծման միջոց:

Երկրորդ մոտեցումը, որի արմատները գալիս են դեռևս Հովհաննես Թումանյանից և իր ամբողջական հիմնավորումն են ստացել Պարույր Սևակի

մենագրության մեջ, պնդում է աշուղական պոեզիայի խորքային կապը անձնական ապրումի հետ: Թումանյանի համոզմամբ՝ «ոչ մի պոետ չի կարող այնպիսի վառ գույներով նկարագրել սիրո տառապանքները, եթե ինքը չի ապրել այդ զգացմունքը»: Սևակն այս թեզը զարգացնում է՝ ցույց տալով, որ սիրո ողբերգականությունը պայմանավորված է ոչ միայն անձնական դրամայով, այլև դարաշրջանի սոցիալական անհավասարությամբ: Այս տեսակետի կողմնակիցների համար ստեղծագործության հուզական անկեղծությունը իրականության անփիճելի վկայություն է:

Սակայն այս բանավեճում հաճախ անտեսվում է այն հարցը, թե ինչպես է կենսագրական իրողությունը վերածվում գեղարվեստական տեքստի: Սույն հոդվածը փորձում է լրացնել այս բացը՝ վերլուծելով ոչ թե այն, թե արդյո՞ք սերն իրական էր, այլ այն, թե ինչպես էր իրական ապրումը կերպարանափոխվում պոեզիայի:

Ակադեմիկոս Ս. Սարիկյանն իր հոդվածում մեջբերել է Գ. Ախվերդյանի և Զ. Թումանյանի խոսքը, որը հակասում է Պ. Սևակի վերոնշյալ մեջբերմանը. «Ախվերդյանը, վկայակոչելով «մեծերուց լած» խոսքերը Սայաթ-Նովայի մասին, ասում է. «Սայաթ-Նովան Իրակլե թագավորի ու սրա արքունաց սիրեկան աշուղն ըլլում է մեկ անհոգ ասող ու քեֆ սիրող, սիրուն աղջկերանց ուրախացնող ու որբների կանանց մխիթարիչ, և ըլլալով հիանալի քամանչա ածող, մանավանդ իր քաղցր ձայնի հետ՝ էլել է միշտ թագավորի ու ազգի խրախճանքներու պատվական ու անհրաժեշտ զարդըն»»:

Հարց է ծագում,- գրում է Սարիկյանը, - ի՞նչ հիմք կա վարկած հորինելու, թե Սայաթ-Նովան սիրահարվել է Թեյմուրազ արքայի դուստր, Իրակլի ջույր Աննային, և այդ անպարկեշտ վարքի համար վտարվել արքունիքից ու ենթարկվել հալածանքի: Այս վարկածն է ահա, որ կասկածի է ենթարկում Զ. Թումանյանը. «Չգիտեմ՝ ով է տեղեկություն տվել պ. Բրյուսովին, թե Սայաթ-Նովան սիրահարված է եղել վրաց թագավորի աղջկա վրա, որ էդ միևնույն բանը հայտնում է և իր գրքի հառաջաբանում» (Թումանյան, 388):

Հարկ է նշել, որ, ինչպես Սայաթ-Նովայի ծննդյան թվականի հարցն էր համարվում կասկածելի, ոչ հիմնավորված, այնպես էլ նրա սիրած կնոջ գոյությունը կարող էր կասկածի տակ լինել: Եվ վերջապես՝ փոխվել է բովանդակ աշխարհը, երբեմն հանճարների խոսքը ժամանակավրեպ է դառնում, ուստի՝ պետք չէր «գիտական» թեմա դարձնել և կասկածի տակ դնել մեծատաղանդ Պ. Սևակի սայաթնովագիտական հետազոտությունները:

Եվս մեկ փաստ, որը կրկին հակասում է հարգարժան ակադեմիկոսին: Հովհաննես Թումանյանն իր «Քուչակ Նահապետի, Նաղաշ Հովնաթանի և Սայաթ-Նովայի սերը» աշխատության մեջ գրում է. «Սայաթ-Նովայի սերն իրական է և խորապես անձնական: Ոչ մի պոետ չի կարող այնպիսի վառ գույներով նկարագրել սիրո տառապանքները, ինչպես Սայաթ-Նովան է արել, եթե ինքը չի ապրել այդ զգացմունքը» (Թումանյան, 49): Նույն աշխատության մեջ Հովհ. Թումանյանն անդրադարձել է նաև Սայաթ-Նովայի տխուր ու դժբախտ սիրուն՝ համեմատելով նրան Նաղաշ Հովնաթանի ու Քուչակ Նահապետի զվարթ պատկերների հետ, ինչը հետագայում վերահաստատել է Պ. Սևակը. «...Էստեղ առաջ է գալիս Սայաթ-Նովայի տխուր- ազնիվ դեմքը: Ահա թե ով է դժբախտը սիրո մեջ, և ահա թե որտեղ են մերժված սիրո իսկական հառաչանքն ու տառապանքը: Կանգնելու չենք սրան տանջող «բեմուրվաթի» պատկերի վրա, և ինքը՝ Սայաթ-Նովան էլ քիչ է նկարագրում նրան, որովհետև ավելի շատ զբաղված է նրա տված վշտով, քան թե նրանով: Եթե Նաղաշ Հովնաթանի «զալումը» կարմիր էր ինքը ու կարմիր էր հագնում ոտից գլուխ, եթե Քուչակ Նահապետի «խոշ յարը» ինչ հագել՝ ամենն է կանաչ, Սայաթ-Նովայի «բեմուրվաթը», որի «ռանգը գուլգազի է նման», ու ինքը՝ «կրակի ծովմենն դուրս եկած ռաշ ու ջեյրանի», ըստ երևույթին, գուլգազ գույնն է սիրում և լյվ բառախաղի համար չէ, որ բանաստեղծը իր գանգատի մեջ ասում է. «Դուն կըրակ, հագածորդ կըրակ, վու՛ր մի կըրակին դիմանամ», և ճշմարիտ որ՝ կրակ: Մինչդեռ Քուչակին ու Հովնաթանին

իրենց սիրածները միշտ դիմավորում են ժպիտներով ու ծաղիկներով...» (Թումանյան, 40):

Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով սայաթնովագետների աշխատությունները՝ եկանք այն համոզման, որ անթույլատրելի է կասկածի տակ դնել մեծավաստակ սայաթնովագետների աշխատանքը:

Հայտնի խաղերից մեկում՝ «Թամամ աշխարի պըտուտ եկա», արտահայտված է իրական սիրո փնտրտուք, որն ունի կենսագրական հիմք: Բանաստեղծը ներկայացնում է իր ներաշխարհը՝ որպես աշխարհը շրջող և իր սիրելիին փնտրող ճշմարիտ սիրահար: Մեծ է խաղի դրամատիկ լարվածությունը:

«Թամամ աշխարի պըտուտ եկա» արտահայտությունը վկայում է սիրելիին ողջ աշխարհում որոնումների մասին: Նրա եզակիությունը («յարիս նըման յար չըգըտա») խոսում է այն մասին, որ խոսքը կոնկրետ, իրական անձի մասին է: Եթե սա պարզապես երևակայական սեր լիներ, գրողը, ինչպես Հովի. Թումանյանն է ընդգծել, չէր շեշտի սիրելիի անկրկնելիությունը նման հուզական եռանդով:

Սայաթ-Նովան խաղերում գովաբանել է սիրելիի իմաստությունը, ինչը վկայում է, որ խոսքը սոսկ մարմնական սիրո մասին չէ, այլ հոգևոր կապվածություն: «Դուս ասիդիս անգին քարն իս» տողը ցույց է տալիս, որ սիրելին նրա՝ որպես բանաստեղծի, ստեղծագործության աղբյուրն է:

Մեկ այլ նշանավոր խաղում՝ «Բաղում թուփի դուշն է կանչում», Սայաթ-Նովան գրում է.

*Դուս եկ, պահված դա՛շտի մարալ, քի պահպանող ծառիս էրնեկ,
Գունքըստ կոկած թուղթ-մաքաղաթ, մարմարե դիդարիստ էրնեկ..
Դուս մե թագա Չինումալին՝ ի՞նչպես չասիմ, յարիս էրնեկ.
Հին քարիսանի զար ու զարբաբ, ինձ ամա քու խամս իմ ուզում*

(Բախչիյան, 341):

Բանաստեղծը սիրելիին համեմատում է դաշտի մարալի հետ և երանի է տալիս նրան պահպանող ծառին: Այստեղ «մարալ» բառապատկերը խորհրդանշում է գեղեցկություն և նրբություն: Սիրելիի մաշկի գույնը համեմատվում է հարթեցված թղթի, իսկ դեմքը՝ մարմարի հետ: Սրանք դասական պատկերներ են, որոնք արտահայտում են հիացմունք սիրելիի գեղեցկության հանդեպ:

Մեջբերման երրորդ տողում՝ «Դուս մե թագա Չինումալին՝ ի՞նչպես չասիմ, յարիս էրնեկ», այս «թագա»՝ նորագյուտ Չինումալինը հավանաբար հղում է չինական արվեստին՝ որպես արտասովոր գեղեցկության և նրբության խորհրդանիշ:

Վերջին տողում բանաստեղծը հակադրում է թանկարժեք նյութերը (զար ու զարբաբ՝ ոսկի և թանկարժեք գործվածք) սիրելիի բնական, անմշակ գեղեցկությանը (խամս): Նա նախընտրում է սիրելիի պարզ, բնական էությունը՝ շինծու շքեղության փոխարեն:

Այս տողերը բնորոշ են Սայաթ-Նովայի ոճին, որտեղ նա միախառնում է հայկական, վրացական և պարսկական բանաստեղծական ավանդույթները՝ օգտագործելով հարուստ փոխաբերություններ և արտահայտելով սիրո, գեղեցկության և կարոտի թեմաները:

Ակադեմիկոս Ս. Սարիյանի այն պնդումը, թե Սայաթ-Նովայի սերը պարզապես երևակայական է, անտեսում է աշուղական արվեստի էությունը, որտեղ անձնական փորձառությունն ու զգացմունքները հիմնարար նշանակություն ունեն:

• Առաջին՝ Սայաթ-Նովայի ստեղծագործություններում առկա են բազմաթիվ կենսագրական մանրամասներ, որոնք վկայում են, որ երգիչն արտահայտել է իրական ապրումներ և կենսագագողություն: Նրա խաղերում պատկերված հոգեմիճակների բազմազանությունը, հակասականությունը և կենդանի մանրամասները դժվար թե լինեին այդքան համոզիչ, եթե դրանք լինեին սոսկ երևակայական:

• Երկրորդ՝ Սայաթ-Նովայի ստեղծագործական ժառանգության վրա իր կնիքն է թողել աշուղական երգարվեստի ավանդույթը, որտեղ սերը միշտ ունեցել է խորապես անձնական, ապրված բնույթ: Աշուղի ինքնությունը և նրա ստեղծագործությունն անբաժանելի էին, և Սայաթ-Նովան այս առումով բացառություն չէր:

• Երրորդ՝ նրա կյանքի վերջին շրջանում վանք գնալու որոշումը նույնպես կարող է մեկնաբանվել որպես իր սիրո անհասանելիության և ողբերգական բնույթի հաստատում: Այս քայլը համահունչ է նրա խաղերում արտահայտված զգացմունքներին և ցույց է տալիս, որ դրանք ոչ թե սոսկ գրական հնարքներ էին, այլ իրական կյանքի պատկերավոր արտացոլում:

Ակադեմիկոս Ս. Սարիսյանի տեսակետը թերևս ձգտում է Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությունը դիտարկել միայն գրականագիտական հայեցակետից՝ անտեսելով կենսագրական համատեքստը, որն այդքան կարևոր է աշուղական և հատկապես՝ Սայաթ-Նովայի արվեստում: Սայաթ-Նովայի սիրո զգացմունքի անկեղծությունն ու անմիջականությունը, խորությունը, որ արտահայտվում են նրա խաղերում, վկայում են այդ սիրո հենց իրական բնույթը:

Անշուշտ, մենք բոլոր սիրային խաղերը չենք դիտարկելու, բայց, ինչպես կտեսնենք ստորև դիտարկվող սայաթնովյան մյուս խաղերի վերլուծությամբ, նրանցում սերը ոչ թե գրական հորինվածք է, այլ իրական, մարդկային ապրված զգացմունքների և խոհերի հանճարեղ գեղարվեստականացումներ:

Այսպիսով՝ Սայաթ-Նովայի խաղերի խորքային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նրա արտահայտած սերն իրական է, ոչ թե երևակայական: Նրա ստեղծագործությունների հուզական անկեղծությունը, մանրամասների կենդանությունը և այն բնական վիշտը, որ արտահայտված է նրա տաղերում, վկայում են իրական, ապրված փորձառության մասին: Սիրո այս ընկալումն ու բնական ապրումը բանաստեղծ աշուղին հասցրել են ողբերգական անհուսության, ինչպես նշել է Սևակը, սակայն այն, միևնույն ժամանակ, դարձել է անմահ պոեզիայի աղբյուր, որը անմրցելի բարձր արվեստի շնորհիվ շարունակում է հուզել ընթերցողներին դարեր անց:

Մե խոսկ ունիմ իլթիմագով

Այս խաղում Սայաթ-Նովան արտահայտում է սիրո խորքային ապրումը, որն անձնական կենսափորձի արտացոլանք է: Բանաստեղծը պատկերում է սեր, որը միաժամանակ և՛ տառապանք է, և՛ երջանկություն, սակայն հիմնականում անհասանելի: Խաղում նկատելի է հոգևոր և մարմնական սիրո համադրությունը, որը խորապես բնորոշ է Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությանը: Պ. Սևակն ընդգծում է, որ այս խաղում արտահայտված զգացմունքների բազմազանությունն ու հակասականությունը վկայում են դրանց իրական բնույթը (Սևակ, 154):

Սայաթ-Նովայի պոեզիայի ամենահամոզիչ փաստարկը նրա հուզական խորությունն է: Նա տառապանքը պատկերում է ֆիզիկական մակարդակում՝ դարձնելով այն գրեթե շոշափելի: «Մե խոսկ ունիմ իլթիմագով» խաղի «Սիրտըս լուրի պես խորվեցիր էշխիդ կըրակով» տողը սովորական փոխաբերություն չէ. այն մարմնավորում է սիրո կործանարար ուժը: Նույն իրապատումը առկա է նաև «Աշխարս աշխարով կըշտացավ, յիս քիզանից սով» տողում, որտեղ սիրելիի բացակայությունից առաջացած դատարկությունը հակադրվում է աշխարհի առատությանը՝ ստեղծելով ողբերգական մեկուսացման զգացում:

Սայաթ-Նովայի այս բանաստեղծությունը սիրո արտակարգ խոր ապրումների արտացոլք է՝ համեմված արևելյան բանաստեղծական ավանդույթների, կրոնական խորհրդաբանության և ժողովրդական արտահայտչաձևերի զուգորդմամբ: Վերլուծենք այն՝ ըստ մի քանի հիմնական կետերի:

Բանաստեղծությունը գրված է միջինարևելյան ազդեցությամբ ձևավորված լեզվով՝ հայերեն, բայց արևելյան լեզուների բարբառային արտահայտություններով, որոնք հատուկ են Սայաթ-Նովայի ստեղծագործություններին: Օգտագործվում են թուրքերեն և պարսկերեն արմատներով բառեր, ինչպիսիք են՝ «ինթիզար», «աջաբ», «փաղիշահ», «հուլբմի-հեքիմ» և այլն:

Այն կառուցված է քառատող տներով, որոնց ավարտին կրկնվում է «աճկի՛ լուս» արտահայտությունը: Սա կարելի է մեկնաբանել որպես վերացական կերպար, որի առջև բանաստեղծը երկրպագության պես խոսում է:

Բանաստեղծության գլխավոր թեման սերն է՝ խորը, կրքոտ և երբեմն նաև՝ ցավալի:

• Սիրո տառապանքն ու սպասումը: Սիրված անձի բացակայությունը բանաստեղծի սիրտը վառում է, ինչպես ինքն է ասում. «Սիրտըս լուրի պես խորվեցիր էշխիդ կըրակով, աճկի՛ լուս»:

• Ընկերային փոխհարաբերությունների խզումը: Սիրահարված անձը բախվում է դարի ու միջավայրի պատնեշներին, իր ընկերների անհասկացողությանը, քանի որ՝ «Դուստիրըս դուշման շինեցիր»:

• Սեր արտահայտող փոխաբերություններ: Սերը համեմատվում է ծովի հետ, որտեղ բանաստեղծն իրեն փոթորկահույզ ջրերում տարուբերվող նավ է զգում:

Սիրո զգացմունքի ուժգնությունը պատկերելիս բանաստեղծը հաճախ օգտագործում է չափազանցություններ, ինչպես՝

Ես էլ եմ Դիբա ու յենգիդունիայի հանգում, Արուբինի ասած,
Մե խոսկ ունիմ հյթիմագով, անգաճ ա՛րա, օ՛վ աճկի՛լուս,
Սըրտումըս ինթիզար ունիմ, քու տիսը բարով, աճկի՛լուս,
Աջաբ քիզ ի՛նչ գեթ իմ արի՝ կենում իս խըռով, աճկի՛լուս,
Աշխարս աշխարով կըշտացավ, յիս քիզանից սով, աճկի՛լուս

(Բախչինյան, 95):

Սայաթ-Նովան սկսում է՝ հիշատակելով «Դիբա ու յենգիդունիա», որտեղ դիբան նուրբ մետաքսյա գործվածք է, իսկ յենգիդունիան՝ նոր աշխարհ: Սա մատնանշում է, որ բանաստեղծությունը հյուսված է նուրբ մետաքսի պես և ներկայացնում է սիրո նոր աշխարհ:

Հյթիմագ բառը պարսկական ծագում ունի և նշանակում է խնդրանք կամ աղերս: Բանաստեղծը խնդրում է սիրելիին՝ ականջ դնել իրեն:

Ինթիզար բառը նշանակում է կարոտ կամ սպասում՝ ցույց տալով բանաստեղծի երազանքը՝ տեսնել սիրելիին:

Վերջին տողը պատկերավոր հզոր հակադրություն է, որի մի եզրը վայելքի ու լիության աշխարհն է՝ «Աշխարս աշխարով կըշտացավ», մյուս եզրը վայելքից զուրկ, տառապանքի բովում խարկվող բանաստեղծը՝ «յիս քիզանից սով, աճկի՛ լուս» (աշխարհը լիության մեջ հագեցավ), սակայն բանաստեղծը սով է զգում սիրելիի հեռու և անմատչելի լինելուց, և գնալով սաստկանում է՝ ցավը, կարոտի կսկիծը, որը նրան խորովում է լորի պես ու հասցնում է խենթության:

Մագամ օշ օվ յար չէ՞ սիրի, Ես ի՛նչ արիր, Ես ի՛նչ բան ա.

Էշխեմեդ ջուռուն իմ Էյի, ման իմ գալի յանա-յանա,

Ես դարդեն օշ օվ չը քաշե, վուր մե դանգին չի դիմանա,

Սիրտըս լուրի պես խորվեցիր Էշխիդ կըրակով, աճկի՛լուս:

Մագամ բառը հարցական-հաստատական եղանակավորիչ է, ճարտասանական երանգով, նշանակում է երբ, չէ՞ որ (մագամ սիրտս ունիմ քարած): Նա հարցնում է՝ չէ՞ որ բոլորն էլ սիրում են:

«Էշխեմեդ ջուռուն իմ Էյի» տողում *Էշխեմեդ* նշանակում է քո սիրուց, իսկ *ջուռունը*՝ խենթ, արևելյան հայտնի սիրավեպի հերոս Մեջլումն է (Մեջլումի պես

կորավ յարս), որ սիրուց խենթացել է և թափառում է յանա-յանա (այս ու այն կողմ, այրվելով):

Դարդ բառը նշանակում է վիշտ, ցավ, տառապանք, մորմոք: Բանաստեղծը պնդում է, որ ոչ ոք չի կարող դիմանալ իր կրած ցավին՝ Նույնիսկ մեկ դանգի չափով (դանգը, քարտեզը (քարիզկնոց) կիլիկյան դարաշրջանում ստեղծված նվազագույն արժեքով պղնձադրամներ են):

Վերջին տողում նա իր սիրտը համեմատում է լորի հետ, որը խորովվում է սիրո կրակում: Սա հզոր պատկեր է, որը ցույց է տալիս սիրո տառապանքը:

Յիս մե փուլքըր նավի նըման, քու էշխըն է ծով, աճկի՛լուս:

Վերը նշված տողում կա գեղեցիկ փոխաբերությո՝ Բանաստեղծն իրեն համեմատում է փոքր նավի, իսկ սիրելիի սերը՝ անհուն ու անափ ծովի հետ: Սա ցույց է տալիս, թե որքան փոքր և անզոր է ինքն զգում սիրո հզոր զգացմունքի առջև:

Բուբա Շահասանամըս դուն իս, է՛լ չունիմ օչ օվ, աճկի՛լուս:

«Բուբա Շահասանամ»-ը հղում է դասական սիրո պատմության: Բուբան կարող է նշանակել սեր, հույս, ապավեն (Որս եմ բուբես ձեզ արած ՅԹ), իսկ Շահասանամը հայտնի արևելյան «Աշուղ Ղարիբ» երգախառն սիրավեպի հերոսուհու անունն է (հայկական տարբերակում՝ Ջիվանու փոխադրությամբ): Սայաթ-Նովան սիրելիին Շահասանամ է անվանել, որին արժանանալու հույսով աշուղ Ղարիբը յոթ տարի թափառել է օտարության մեջ (Օխտն տարի էլ ման գուբամ սազը ձիռիս՝ Ղարիբի պես): Նա միակն է աշխարհում, և որից բացի ուրիշ ոչ ոք չունի:

Կենսական խոր բովանդակությամբ հարուստ ու գեղեցիկ այս պատկերում Սայաթ-Նովան ընդգծել է, որ մահն անգամ անզոր է իրեն զրկել սիրուց. Նույնիսկ մահվանն էլ մահ չի ասի, եթե սիրելի «զալումը» գա և լաց լինի իր վրա՝ մազերը շաղ տալով:

Այս բանաստեղծությունը լի է արևելյան բանաստեղծական ավանդույթների բնորոշ պատկերներով և արտահայտչամիջոցներով:

Սայաթ-Նովայի այս բանաստեղծությունը մաքրագույն սիրո, անմնացորդ նվիրվածության, հիացմունքի, բայց, միևնույն ժամանակ, հոգեկան խոր տառապանքի հանճարեղ արտացոլում է: Իրական կնոջ՝ մեծարանքի և երկրպագության արժանի աստվածային գեղեցկության գովերգ է այն՝ հուզական գունդանգներով, ժամանակի ու մշակույթի սահմաններից դուրս ապրող ստեղծագործություն:

Ինձ ու իմ սիրելեան յարին մե տարի բերած գիդենաք

Սայաթ-Նովայի քնարերգությունը հարուստ է ուղղակի և անուղղակի ինքնակենսագրական ակնարկներով, որոնք ծառայում են որպես իրական ապրումի հիմք: «Ինձ ու իմ սիրելեան յարին մե տարի բերած գիդենաք» խաղի վերնագիրն իսկ հուշում է անձնական պատմության մասին: Այստեղ սերը ոչ թե վերացական զգացում է, այլ կոնկրետ, ժամանակի մեջ տեղայնացված փորձառություն: Նույն կերպ՝ «Թամամ աշխարի պըտուտ էկա» խաղում «յարիս նըման յար չըգըտա» տողը վկայում է ոչ թե իդեալականացված կերպարի, այլ կոնկրետ, անկրկնելի սիրելիի մասին, որի փնտրտուքը դառնում է բանաստեղծական սյուժե:

Այս խաղի առաջին տող-վերնագիրն իսկ հուշում է նրա ինքնակենսագրական բնույթը: Բանաստեղծը սերը պատկերում է որպես կյանքի և մահվան սահմանին գտնվող տառապող անհատի փրկարար զգացմունք: Ինչպես Յովհաննես Թումանյանն է նշել, նման զգացմունքները չէին կարող առաջանալ առանց իրական փորձառության: Սայաթ-Նովայի սիրո ուժը, գեղեցկությունն ու անկեղծությունը հստակ դրսևորվում են այս խաղում: Այն շարունակում է արևելյան բանաստեղծական ավանդույթները՝ արտահայտելով քնարական հերոսի խորը հուզականությունն ու ներքին պայքարը:

Բանաստեղծությունը հյուսված է քառատող տների ձևաչափով՝ պահպանելով դասական սիրային տաղերի կառուցվածքը՝ Սայաթ-Նովայի անհատականության դրոշմով: Բանաստեղծական պատկերներում առկա են հայերենին միահյուսված պարսկերեն և թուրքերեն ժողովրդախոսակցական բառեր, որոնք փոխանցում են բանաստեղծի ներքին ապրումները առավելագույն կենդանի արտահայտչականությամբ:

Բանաստեղծության մեջ կրկնվում է «գիդենաք» բառը (իմանաք, իմացեք), որն ուժեղացնում է ապրված զգացմունքների տեղեկացման անհրաժեշտության հրատապությունը: Այն կարծես հիշեցում է, որ բանաստեղծի ցավն ու ապրումները կիսվելու և գիտակցվելու կարիք ունեն:

• Սիրային տառապանք: Բանաստեղծի սերը հասել է այն աստիճանի, որ բառացիորեն «սիրտը արնաքամ է», «հոգին հավիւմ է», իսկ աչքերը երբեք չեն չորանում:

Աչքըս՝ թաց, բերանըս՝ ցամաք, լիզուս հիդքերած գիդենաք:

Սույն տողով բանաստեղծը սգում է իրեն անմարդկային տառապանք պատճառած չիրականացած սերը: Նա ոչ միայն հոգեպես, այլև ֆիզիկապես խեղճացած է:

• Հոգեկան խռովք ու անկայունություն: Սերը ոչ միայն ցավ է պատճառում, այլև շփոթմունք, մտավոր ու ֆիզիկական ուժի կորուստ:

Սիրտըս փուրումըս թուլացաւ անգայներու զախ անիլէն,

Ուշք ու միտքըս խառնըվեցաւ խուռըն-խուռըն խաղ հանիլէն:

Արդյունքում նա իրեն կորցրել է, դարձել է անօգնական, ինչպես ջրերի հոսանքով քշված մի իր:

Էշխէն ուշք ու միտքըս կապած, ինձ ջրրի տարած գիդենաք:

Սայաթ-Նովան հաճախ օգտագործում է փոխաբերություններ, որոնք ընդգծում են սիրո զգացմունքի ուժգնությունն ու վայրիվերումները: Պատկերներում սերը ջրային տարրերի՝ փոթորկոտ ծովի հետ է համեմատվում (Տալա տվիր, գեմիս տարար ծովի պես), ինչը ներկայացնում է իր զգացմունքային տատանումները:

• Կյանքի անիմաստություն առանց սիրո: Սիրելիի բացակայությունը հանգեցնում է բանաստեղծի կյանքի անիմաստության:

Էլ ապրիլու ումիկ չունիմ, իմ օրըս կերած գիդենաք:

Սա բացահայտում է այն կործանարար ազդեցությունը, որ կարող է ունենալ սերը: Այն ոչ միայն հույզերի պոռթկում է, այլև գոյության հարց է դառնում բանաստեղծի համար:

• Կյանքի երազային ավարտ: Բանաստեղծության վերջին հատվածում կյանքն այլևս ներկայացվում է որպես անկատար երազ:

Ումբըրս երազի պես գընաց՝ ծառըս չըխերած գիդենաք:

Այսինքն՝ բանաստեղծը հեռացավ կյանքից՝ առանց իր «ծառը» բերք տալու, առանց սիրո պտուղները վայելելու: Աշխարհից, մարդկային հարաբերություններից դառնացած մարդու այս կենսափոխափայության ողբերգական տարրերը հատուկ են ոչ միայն Սայաթ-Նովային, այլև առհասարակ արևելյան քնարերգությանը:

Այսպիսով՝ բանաստեղծությունը ամփոփում է Սայաթ-Նովայի ողջ սիրային ստեղծագործության էությունը. սերը ոչ միայն սրբազան զգացմունք է, այլև այն կրողին կարող է դարձնել տառապանքի զոհ: Սերը տրված չէ միայն ուրախություն պարգևելու համար. այն նաև մեծ փորձություն է, որը կարող է դառնալ կյանքի մղձավանջ: Այս բանաստեղծության վերաբերյալ Պ. Սևակը գրել է. «Այս խաղը մեկն է (Հ-57) այն բազմաթիվ բանաստեղծություններից, որոնց մինչևիսկ լուսանցքն էլ լեցուն է բանաստեղծի սիրով ու տառապանքով: Եվ «ախ քաշելուց մերած արուն» կա այստեղ, և «Երած ջիգար», և «արուն-արտասուք»-ից թաց «դոշ ու յախա», և

շաղախված-կապված ուշք ու միտք, և այն «դուգունը» (այսինքն չբացված վերքը), որ դեղ ու դարմանից ոչ թե փակվում, այլ բացվում է ավելի, քանի որ շարունակում է գործել «էն դադա դար ու դարդ», որ «ջրի տարած», «տանեն դուս արած» ու «յարեն յիդ արած» բանաստեղծին ստիպում է խոսել ու դարձյալ խոսել՝ միշտ նույն «դար ու դարդ»-ից, բայց ամեն անգամ նոր ձևով, նոր հոմանիշով, նոր հնչերանգով, որից նրա պոեզիան դառնում է ինքնաշրջումների մի շարան և անդրադարձումների մի կրակե շղթա՝ մեկը մյուսից ինքնեկ ու առինքնող...»։ (Սևակ, 157)։

Այս ստեղծագործությունը յուրահատուկ է իր զգացմունքային խտությամբ, փոխաբերությունների ու խորհրդանիշների բազմազանությամբ։ Այն լավագույնս ներկայացնում է արևելյան բանաստեղծական մտածողությունը՝ միախառնելով կրոնական, առօրեական և գեղարվեստական տարրերը։ Սայաթ-Նովյան այս խաղը ոչ թե պարզապես խոսք է սիրո մասին, այլ անձնականից վերաճում է տիեզերական ողբերգության՝ փոխանցելով մի ամբողջ սերնդի հոգևոր ցավը, կարոտն ու տառապանքը։ Հենց այս էլ դառնում է նրա զգացմունքների արհեստականության ուղղակի հերքումը։

Դուն Էն հուրին իս

Լինելով իր ժամանակի աշուղական ավանդույթի կրող՝ Սայաթ-Նովյան օգտագործում է արևելյան պոեզիային բնորոշ պատկերներ ու կերպարներ՝ հուրի, ջեյրան, վարդ ու բլբուլ։ Սակայն նա այս ավանդական կերպարները լցնում է անհատական, ապրված բովանդակությամբ։ «Դուն Էն հուրին իս» խաղում սիրելին ոչ միայն երկնային գեղեցկուհի է, այլև «գեմի կու զալթե»՝ դառնալով ակտիվ, երբեմն նույնիսկ վտանգավոր ուժ։ «Աշխարհը ծով, դու մեջը նավ» համեմատությունը («Պատկիրքդ դալամով քաշած») վերցված է ավանդույթից, սակայն Սայաթ-Նովյայի տաղում այն ստանում է փրկության և միակ հույսի խորհրդանիշի իմաստ՝ արտահայտելով բանաստեղծի կախվածությունը սիրելիից։ Սա ցույց է տալիս, թե ինչպես է անձնական ապրումը ոչ թե պարզապես տեղավորվում կանոնի մեջ, այլ վերաիմաստավորում այն։

Նմանատիպ մոտեցում կարելի է տեսնել նաև այս երգում, որտեղ արտաքին գեղեցկությունը դառնում է ներքին հոգևոր գեղեցկության արտացոլանք։

*Դուն Էն հուրին իս, վուր գեմի կու զալթե,
Չունքի ինձ զալթեցիր խափով, նազանի,
Արիվիք, արիվմուտ, հարաւ ու հիւսիս
Չըկայ քիզի նըման չափով, նազանի։*

*Շատ մարդ քու էշխեմեն կու դառնայ յիզիդ,
Արի մեռա՛հմ արա, լա՛ւ կացի միզիդ,
Գ՛ուզիմ, թե համաշա դամ անիմ քիզիդ՝
Սանթուրով, քամանչով, դափով, նազանի։*

*Դարդիրդս շատացաւ՝ ասիլ իմ ուզում.
Աչքեմես արտասունք հուսիլ իմ ուզում.
Համաշա, եա~ր, քիզիդ խօսիլ իմ ուզում,
Սիրտըս չէ կըշտանում գափով, նազանի*

(Բախչինյան, 61)։

Բանաստեղծության փիլիսոփայական շերտերում առանցքային է սիրո եռաստիճան ընկալումը։

● Առաջին մակարդակում սերը ներկայանում է որպես աշխարհիկ զգացմունք՝ արտահայտված «գեմի կու զալթե» տողով։ Չմոռանալք, որ ակնարկվում է Հոմերոսի

«Ողիսականում» Իթաքե վերադարձող նաժը զավթած Կալիպսե դիցուհուն, որ Ողիսական իր կախարդիչ խոսքով, երգով ու հմայքով գերել էր յոթ տարի:

• Երկրորդ մակարդակում այն վերածվում է հոգևոր փորձառության՝ «քու էշխեմեն» արտահայտությամբ:

• Երրորդ՝ բարձրագույն մակարդակում սերն արդեն դառնում է միստիկ միավորման ձգտում՝ «Գուզիմ թե համաշա դամ անիմ քիզիդ»:

Սուֆիական միստիցիզմի ազդեցությունն արտահայտվում է մի քանի հիմնական մոտիվներով: «Հուրի» կերպարը խորհրդանշում է աստվածային գեղեցկությունը, իսկ տառապանքի թեման («դարդիրըս շատացա՛մ ասիլ իմ ուզում») ներկայացնում է հոգևոր կատարելագործման ուղին: Մահվան մոտիվը («դաբուլ ունիմ քու խաթուրու ինձ սրպանին») դառնում է սիրո անձնվիրության և զոհաբերության բարձրագույն արտահայտություն:

Բանաստեղծության գեղարվեստական համակարգում կարևորվում են աշխարհագրական խորհրդանիշները («Արիվիք, արիվուտ, հարաւ ու հիւսիս»), որոնք ընդգծում են սիրո համընդգրկուն բնույթը: Երաժշտական գործիքների հիշատակումը («Սանթուրով, քամանչով, դափով») ստեղծում է սիրո բազմաձայն համանվագ:

XVIII դարի համապատկերում Սայաթ-Նովայի սիրո փիլիսոփայությունն առանձնանում է արևելյան և հայկական ավանդույթների յուրօրինակ համադրությամբ: Նա կարողանում է ներդաշնակելով միավորել աշխարհիկ և հոգևոր սերը՝ ստեղծելով սիրո համընդհանուր փիլիսոփայական հայեցակարգ:

Մեծ սիրերգակի խաղերից յուրաքանչյուրը պատկերավորման մի գունագեղ առանցք է պարունակում, ինչպես «Պատկիրքը՝ դալամով քաշած» խաղում վարպետորեն հյուսել է գեղեցիկ կնոջ կերպարը՝ օգտագործելով պատկերավորման հարուստ միջոցներ, որոնց մեջ գերակշռում են արևելյան պոեզիային բնորոշ համեմատությունները:

Բանաստեղծությունը կառուցված է հինգ քառատող տներից. առաջին տան բոլոր տողերը, հաջորդ տների վերջին տողերն ավարտվում են «... իս անում» կրկնվող հանգաբառով: Հեղինակը կիրառում է բազմաթիվ գեղարվեստական հնարքներ՝ փոխաբերություններ, համեմատություններ և այլաբանություններ:

Առաջին քառատողում բանաստեղծը նկարագրում է սիրելիի արտաքին գեղեցկությունը՝ համեմատելով նրան վրձնանկարի («պատկիրքը՝ դալամով քաշած, թահիրդ ռանգեռանգ իս անում») հետ: Երկրորդ տան մեջ կնոջ երեսը համեմատվում է նոր բոլորվող լուսնի հետ, իսկ նրա «առանց հյուսիլ» ոլորվող մազերը պատկերվում են որպես բնական գեղեցկության խորհրդանիշ:

Երրորդ և չորրորդ քառատողերում Սայաթ-Նովան անդրադառնում է կնոջ հմայքին՝ օգտագործելով երաժշտական գործիքների (սանթուր, քամանչա) և բնության գեղեցկությունները (վարդ, մանուշակ) խորհրդանշող պատկերներ:

• *Պատկերդ՝ վրձնով քաշած*- սիրելիի գեղեցկությունը համեմատվում է նկարչի վրձնով արված գեղանկարի հետ՝ ընդգծելով նրա արտաքինի կատարելությունը:

• *Բացվել ես կարմիր վարդի պես*- սիրելին համեմատվում է սոխակի հետ սիրաբանող (բլբուլի) հիդ հանգ իս անում) նոր բացված վարդի հետ, որը խորհրդանշում է թարմություն, գեղեցկություն և կենսունակություն:

• *Երեսդ նոր լուսնի նման քանի կեհա կու բոլորվի*- դեմքի գեղեցկությունը համեմատվում է նորալուսնի հետ, որը արևելյան պոեզիայում գեղեցկության դասական խորհրդանիշ է:

• *Չընգում ես ծնծղայի պես*- շարժումների նրբությունն ու կենդանությունը, կրած բազմաթիվ զարդերի զրնգունը համեմատվում են երաժշտական նվագարանների հնչյունների հետ (*Յիփ մոնում իս մեջիսումն՝ շըխկշըկում իս ջիղջիղի պես*// *Ի՛նչ կոնիմ սանթուր, քամանչեն՝ զուզըդ չոնգուր-չանգ իս անում*):

• **Նունուֆար, ծաղիկ ծովային**- սիրելին համեմատվում է ջրաշուշանի հետ, որը խորհրդանշում է մաքրություն և նրբություն:

Ամենախորը համեմատություններից մեկն է «Աշխարհը ծով, դու մեջը նավ»-ը, որտեղ սիրելին պատկերվում է որպես նավ՝ կյանքի ծովում, ինչը ցույց է տալիս նրա առանձնահատուկ լինելը:

Աշխարհը համեմատվում է անծայր ծովի հետ՝ ընդգծելով նրա անսահմանությունն ու անկանխատեսելիությունը: Սիրելին պատկերվում է որպես նավ, որը շարժվում է այդ ծովում՝ առանձնանալով և գրավելով շրջապատի ուշադրությունը:

Առավել խորը ըմբռնմամբ՝ ծովը խորհրդանշում է կյանքի դժվարությունները, փորձությունները, վտանգները, նավը դառնում է ապաստանի, հույսի և փրկության խորհրդանիշ, իսկ սիրելին դիտվում է որպես ուղեցույց, որը կարող է օգնել անցնել կյանքի փոթորիկների միջով:

Այս համեմատությունները ոչ միայն բացահայտում են սիրելիի արտաքին գեղեցկությունը, այլև նրա ներքին հմայքը և ազդեցությունը շրջապատի վրա, քանի որ վերջիններս միավորում են և՛ տեսողական պատկերը, և՛ փիլիսոփայական իմաստը, և՛ հուզական բովանդակությունը:

Ընդհանուր առմամբ, այս ստեղծագործությունը Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգության փայլուն նմուշներից է, որտեղ միահյուսված են արևելյան պոեզիայի ավանդույթները և հեղինակի անհատական պատկերավոր հզոր ոճը: Սակայն, այս ընդհանրացումով հանդերձ, կերպավորված է այն նախատիպ գեղեցկուհին, որ իրական անձնավորություն է իր անմատչելի բարեմասնություններով, որոնցով դարձել է սիրո մեծ երգչի վեհացնող տառապանքի և ոգեշնչման իրական աղբյուրը:

Եզրահանգումներ

Ինչպես ցույց է տալիս վերլուծությունը, Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգությունը չի կարող միանշանակ սահմանվել որպես «իրականություն» կամ «երևակայություն»: Այն շատ ավելի բարդ երևույթ է՝ ապրված իրականության գեղարվեստական կերպարանափոխում: Նրա պոեզիան սկիզբ է առնում կենսագրական խորը ապրումից, որի վկայությունն են անձնական ակնարկները, հուզական անկեղծությունը և տառապանքի իրապատում պատկերումը:

Սակայն այդ իրական զգացմունքը գեղարվեստական ձև է ստանում աշուղական արվեստի ավանդական կանոնների և պատկերային համակարգի միջոցով: Սայաթ-Նովան ոչ թե պարզապես պատճենում է իրականությունը, այլ այն վերաձևում է պոեզիայի օրենքներով՝ անձնական ցավը վերածելով համամարդկային արժեքի և գեղագիտական փորձառության: Նրա ստեղծագործության հանճարը կայանում է հենց այդ սինթեզի մեջ. նա կարողանում է խոսել ամենաանձնականի մասին՝ այն դարձնելով համընդհանուր և անժամանակ:

1. Սայաթ-Նովայի սերն իրական, ապրված փորձառություն է, այլ ոչ թե զուտ գեղարվեստական երևակայության արդյունք: Սա հողվածի գլխավոր եզրակացությունն է, որը հերքում է ակադեմիկոս Ս. Սարինյանի տեսակետը:

2. Ստեղծագործություններում առկա զգացմունքների խորությունը, տառապանքի վառ նկարագրությունն ու կենդանի մանրամասները վկայում են, որ դրանք չէին կարող հորինված լինել, ինչպես նշել են Հ. Թումանյանը և Դ. Սևակը:

3. Ստեղծագործություններում առկա են բազմաթիվ կենսագրական ակնարկներ, իսկ աշուղի՝ կյանքի վերջին շրջանում վանք գնալու որոշումը մեկնաբանվում է որպես իրական սիրո անհասանելիության և ողբերգականության հաստատում:

4. Սիրո երևակայական լինելու վարկածն անտեսում է աշուղական արվեստի բուն էությունը, որտեղ անձնական փորձառությունն ու ապրումները հիմնարար նշանակություն ունեն:

5. Հենց այս իրական, տառապալից և անհասանելի սերն է դարձել Սայաթ-Նովայի անմահ պոեզիայի հիմքը, կյանքի, արվեստի և նվիրումի մասին խորհրդածությունների շարժիչ ուժը: Սայաթ-Նովայի քնարերգության մեջ սերը ներկայացվում է որպես համապարփակ երևույթ՝ աշխարհիկ հիացմունքից մինչև հոգևոր զոհաբերություն և միստիկ միավորման ձգտում:

Այսպիսով՝ Սայաթ-Նովայի սիրո շուրջ բանավեճը լուծվում է ոչ թե կողմերից մեկի հաղթանակով, այլ երկուսի միասնությամբ: Սերն իրական էր իր ակունքներում, բայց այն մեզ է հասել գեղարվեստական հանճարի միջոցով վերափոխված և անմահացած: Նրա պոեզիան վկայությունն է այն բանի, որ արվեստի մեծագույն գործերը ծնվում են կյանքից և համալրվում գեղարվեստական երևակայությամբ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղբալյան, Նիկոլ. *Սայաթ-Նովայի հետ*: Մատենաշար «Համագգային», Պեյրուք, 1966, 158 էջ:
2. Բախչինյան, Հենրիկ. *Խաղերի ժողովածու. Սայաթ-Նովա*: «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1987, 284 էջ:
3. ---. *Սայաթ Նովայի կյանքը*: Երևան, 2021, 144 էջ:
4. ---. *Սայաթ-Նովա. բանաստեղծություններ*: Երևան, 2007, 95 էջ:
5. ---. *Սայաթ-Նովա. Կյանքը և գործը*: ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 2010, 99 էջ:
6. ---. *Սայաթ-Նովայի կենսագրության երկու հարցի շուրջ*: «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 2 (32), Երևան, 1977, էջ 162-175:
7. Չարգարյան, Վարդգես. *Բառ ու բանք Սայաթ-Նովայի*: «Նաիրի» հրատ., Թեհրան, 2009, 264 էջ:
8. Թումանյան, Հովհաննես. *Երկերի լիակատար ժողովածու*: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., № 1, Երևան, 1988, էջ 269:
9. ---. *Սայաթ-Նովա*: Երևան, 1945, էջ 45:
10. ---. *Սայաթ-Նովայի երգերի բնավորությունը*: «Հորիզոն» հրատ., մայիսի 25, № 113, Երևան, 1973, էջ 52-68:
11. Հասրաթյան, Սորոս. *Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն խաղերի ժողովածու*: Միջիգանի համալսարան, «Հայպետհրատ», Երևան, 2008, 316 էջ:
12. ---. *Սայաթ-Նովայի դավթարը*: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. № 10, Երևան, 1963, էջ 3-32:
13. Ղազարյան, Սևակ. *Պարույր Սևակի «Սայաթ-Նովան և հայ միջնադարը» անավարտ աշխատությունը*: «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 136.1, Երևան, 2012, էջ 9-22:
14. Նալբանդյան, Գեորգի, *Սայաթ-Նովայի ծածկագիր տաղերի վերծանման շուրջը*: «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 2 (29), Երևան, 1976, էջ 158-166:
15. *Սայաթ-Նովա. «Խաղեր»*: ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 1987, 527 էջ:
16. *Սայաթ-Նովա. «Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն տաղերի ժողովածու»*: «Հայպետհրատ», Երևան, 1959, 317 էջ:
17. Սարինյան, Սերգեյ. *Պարույր Սևակի Սայաթ-Նովան*: Դպրատուն. Գիտական հոդվածների ժողովածու, 1, Երևան, 2014, էջ 12:
18. Սևակ, Պարույր. *Մենագրություն*: Երևան, 1987, էջ 115:
19. ---. *Սայաթ-Նովա*: «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1987, 400 էջ:

20. Ստեփանյան, Իշխան. *Սայաթ-Նովայի սիրո առասպելը*: «Գրական թերթ» 2(2785), Երևան, 2003, էջ 4-12:
21. ---. *Սայաթ-Նովա. Հայերեն թուրքերեն խաղեր*: Հեղինակային հրատ., Երևան, 2006, 222 էջ:
22. Օհանյան, Ավետիք. *Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակը*: Ս. Էջմիածին, Հայրապետական պոռոչ Ս. Էջմիածնի հր. , հատոր Ի, № Թ-Ժ, Էջմիածին 1963, 82 էջ:
23. Dowsett, Charles J. F. Sayat-Nova: An 18th-century Troubadour, A Biographical and Literary Study. Peeters Publishers, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 561, Subsidia, vol. 91, Louvain, 1997, pp. 232-364, https://archive.org/stream/dowsett-1997-sayat-nova/Dowsett_1997_Sayat-Nova_djvu.txt
Accessed: 30 July 2025.

WORKS CITED

1. Aghbalyan, Nikol. Sayat-Novayi het. Matenashar "Hamazgayin", Peyrut, [With Sayat-Nova, Beirut] 1966. (in Armenian)
2. Bakhchinyan, Henrik. Khagheri zhoghovatsu. Sayat-Nova. "Sovetakan grogh" hrat., Yerevan, [Collection of Songs. Sayat-Nova, Yerevan] 1987. (in Armenian)
3. ---. Sayat Novayi kyanqy. Yerevan, [The Life of Sayat-Nova. Yerevan] 2021. (in Armenian)
4. ---. Sayat-nova banasteghtsutyunner. Yerevan, [Sayat-Nova Poems. Yerevan] 2007. (In Armenian)
5. ---. Sayat-Nova. Kyanqy yev gortsy. HKhSH GA hrat., Yerevan, [Sayat-Nova. Life and Work, Yerevan] 2010. (in Armenian)
6. ---. "Sayat-Novayi kensagrutyan yerku harts shurj". Banber Yerevani hamalsarani, № 2 (32), Yerevan, [On Two Questions of Sayat-Nova's Biography, Yerevan] 1977, pp. 162-175. (in Armenian)
7. Ghazaryan, Sevak. "Paruyr Sevaki "Sayat-Novay yev hay mijnadary" anavart ashkhautyuny". Banber Yerevani hamalsarani, 136.1, Yerevan, [Paruyr Sevak's Unfinished Work "Sayat-Nova and the Armenian Middle Ages", Yerevan] 2012, pp. 9-22. (in Armenian)
8. Hasratyan, Morus. Hayeren, vratseren yev adrbejaneren khagheri zhoghovatsu. "Haypethrat", Yerevan, [Collection of Armenian, Georgian and Azerbaijani Songs, Yerevan] 2008. (in Armenian)
9. ---. "Sayat-Novayi davtary". HSSR GA hrat., № 10, Yerevan, [The Notebook of Sayat-Nova. Publ, Yerevan] 1963, pp. 3-32. (in Armenian)
10. Nalbandyan, Georgi. "Sayat-Novayi tsatskagir tagheri vertsanman shurjy". Banber Yerevani hamalsarani, № 2 (29), Yerevan, [On the Decipherment of Sayat-Nova's Coded Verses, Yerevan] 1976, pp. 158-166. (in Armenian)
11. Ohanyan, Avetik. "Sayat-Novayi tsynyndyan 250-amyaky". S. Ejmiatsin, Hayrapetakan ator S. Ejmiatsni hr., vol. I, № T-Zh, Ejmiatsin, [The 250th Anniversary of Sayat-Nova's Birth, Ejmiatsin] 1963. (in Armenian)
12. Sarinyan, Sergey. "Paruyr Sevaki Sayat-Novay". Dpratur. Gitakan hodvatsneri zhoghovatsu, 1, Yerevan, [Paruyr Sevak's Sayat-Nova, Yerevan] 2014, p. 12. (in Armenian)
13. Sayat-Nova. "Khagher". YePH hratarakchutyun, Yerevan, [Songs, Yerevan] 1987. (in Armenian)
14. ---. "Hayeren, vratseren yev adrbejaneren tagheri zhoghovatsu". "Haypethrat", Yerevan, [Collection of Armenian, Georgian, and Azerbaijani Verses, Yerevan] 1959. (in Armenian)
15. Sevak, Paruyr. Menagrutyun. Yerevan, [Monograph. Yerevan] 1987. (in Armenian)

16. ---. Sayat-Nova. "Sovetakan grogh" hrat., Yerevan, [Sayat-Nova, Yerevan] 1987. (in Armenian)
17. Stepanyan, Ishkhan. "Sayat-Novayi siro araspely". "Grakan tert", 2(2785), Yerevan, [The Myth of Sayat-Nova's Love, Yerevan] 2003, pp. 4-12. (in Armenian)
18. ---. Sayat-Nova. Hayeren turkeren khagher. Heghinakayin hrat., Yerevan, [Sayat-Nova. Armenian-Turkish Songs, Yerevan] 2006. (in Armenian)
19. Tumanyan, Hovhannes. Yerk'eri liakat'ar zhoghovatsu. HH GAA "Gitutyun" hrat., № 1, Yerevan, [Complete Collection of Works. Yerevan] 1988. (in Armenian)
20. ---. Sayat-Nova. Yerevan, [Sayat-Nova. Yerevan] 1945. (in Armenian)
21. ---. "Sayat-Novayi yergeri bnavorutyuny. "Horizon" hrat., May 25, № 113, Yerevan, [The Character of Sayat-Nova's Songs, Yerevan] 1973, pp. 52-68. (in Armenian)
22. Zargaryan, Vardges. Barr u ban Sayat-Novayi. "Nairi" hrat., Tehran, [Word and Verse of Sayat-Nova, Tehran] 2009. (in Armenian)

SAYAT-NOVA'S LOVE LYRICS: FROM AN EXPERIENCED REALITY TO A FICTIONAL CHARACTER

ELICHKA MELIKBEKYAN

*European College in Armenia Foundation, Lecturer;
National University of Architecture and Construction of Armenia, Lecturer;
Department of History and Theory of Armenian Literature named
after Academician Hrant Tamrazyan, Ph. D. Student
Yerevan, the Republic of Armenia*

The present study is devoted to the key problem of Sayat-Nova's love lyrics: the relationship between experienced reality and artistic imagination. There has long been a debate in Armenian literary criticism about the nature of the ashugh's love, which is often polarized around the dilemma of "real or fictional." However, such an approach oversimplifies the complex nature of troubadour art.

The purpose of the study is to examine the relationship between experienced reality and artistic imagination in Sayat-Nova's love lyrics, arguing that the poet's love is not a mere literary device but the result of the artistic fictionalization of real experience.

To achieve this goal, a comprehensive approach was applied, combining comparative, literary-philosophical, and structural analysis methods. The two main viewpoints are contrasted, and based on the arguments of H. Tumanyan, P. Sevak, and H. Bakhchinyan, an in-depth examination of Sayat-Nova's songs (games) is conducted.

As a result of applying these comprehensive methods, the following objectives were set and addressed:

- To analyze the two main viewpoints in Armenian literary criticism regarding the nature of Sayat-Nova's love: the "real" and the "fictional."
- To investigate the causes of the tragedy in his love, as well as the biographical and creative interrelations.
- To reveal the philosophical and psychological layers of Sayat-Nova's love through a thematic analysis of key songs.

The study concludes that Sayat-Nova's love is a real, lived experience, which is confirmed by the emotional sincerity of his songs, biographical references, and the depth of his feelings. His unattainable love became not only the basis of his immortal poetry but also the driving force behind his reflections on life, art, and devotion. Born from a real foundation, his poetry is reshaped and universalized through the conventions of troubadour art, transforming personal suffering into a universal human experience.

Thus, Sayat-Nova's unattainable love became not only the foundation of his immortal poetry but also the driving force behind his reflections on life, art, and devotion.

Keywords: *love, lyrics, game analysis, troubadour art, reality, imagination, emotions, state of mind, fictions.*

ЛЮБОВНАЯ ЛИРИКА САЯТ-НОВЫ: ОТ ПРОЖИТОЙ РЕАЛЬНОСТИ К ВЫМЫШЛЕННОМУ ПЕРСОНАЖУ

ЭЛИЧКА МЕЛИКБЕКЯН

*соискатель кафедры истории и теории армянской литературы
имени академика Гранта Тамразяна,
преподаватель фонда Европейского колледжа в Армении,
преподаватель Национального аграрного университета Армении,
г. Ереван, Республика Армения*

Настоящее исследование посвящено ключевой проблеме любовной лирики Саят-Новы: взаимосвязи между пережитой реальностью и художественным воображением. В армянском литературоведении уже давно ведутся споры о природе любви ашуга, которые часто поляризуются вокруг дилеммы «настоящая или вымышленная». Однако такой подход упрощает сложную сущность искусства ашугов.

Цель исследования – изучить взаимосвязь между прожитой реальностью и художественным воображением в любовной лирике Саят-Новы, подчеркивая, что поэтическое отражение любви является не просто литературным приемом, а результатом художественного преобразования реального опыта.

Для достижения этой цели был применен комплексный подход, сочетающий сравнительный, литературно-философский и структурный методы анализа. Противопоставляются две основные точки зрения и на основе доводов О. Туманяна, П. Севака и Г. Бахчиняна проводится углубленное изучение песен (игр) Саят-Новы.

В результате применения комплексных методов были поставлены и решены следующие задачи:

- проанализировать две основные точки зрения в армянском литературоведении о природе любви Саят-Новы: «реальная» и «вымышленная».
- рассмотреть причины трагической окраски его любви, а также биографические и творческие взаимосвязи.

- раскрыть философские и психологические стороны любви Саят-Новы через тематический анализ ключевых песен.

Исследование приводит к заключению о том, что любовь в изображении Саят-Новы – это реальный, пережитый опыт, что подтверждается эмоциональной искренностью песен, биографическими отсылками и глубиной чувств. Его недостижимая любовь стала не только основой бессмертной поэзии, но и движущей силой для размышлений о жизни, искусстве и преданности. Поэзия, рожденная на реальной основе, преобразуется и становится универсальной через каноны ашугского искусства, превращая личное страдание в общечеловеческое переживание.

Таким образом, недостижимая любовь Саят-Новы стала не только основой его бессмертной поэзии, но и движущей силой размышлений о жизни, искусстве и преданности.

Ключевые слова: *любовь, лирика, анализ игр, искусство трубадуров, реальность, воображение, эмоции, душевное состояние, вымыслы.*